

ДО ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Віктор ДАНИЛЕНКО, Святослав ЮСОВ

**АРХІВІСТ, АРХЕОГРАФ, ІСТОРИК
ПАНТЕЛЕЙМОН ГУДЗЕНКО: ДІЯЛЬНІСТЬ У 1941–1945 рр.
У КОНТЕКСТІ РОБОТИ АРХІВНИХ ОРГАНІВ УРСР**

Пантелеймон Петрович Гудзенко (1907–1994) – знаний український архівіст, археограф та історик. Учений належить до когорти людей, що ввійшли до історії вітчизняного архівного будівництва як фундатори системи¹. Упродовж 1930–1940-х рр. він займався науково-дослідною й адміністративною роботою в центральних архівних установах України – спочатку в Центральному архіві революції (далі – ЦАР), а з 1933 р. – в Архівному управлінні, від 1939 р. був заступником начальника Архівного управління НКВС УРСР, а з 1943 р. по 1948 р. – начальником цього органу управління архівною справою.

Метою даного дослідження є спроба висвітлення діяльності П. Гудзенка під час Великої Вітчизняної війни в контексті роботи архівних органів УРСР. Існує чимало колективних та індивідуальних праць, де розглядається зазначений період в історії архівної справи в Україні, в яких тією чи іншою мірою згадується П. Гудзенко². Це, насамперед, загальні або спеціалізовані видання, присвячені історії архівної справи в Україні. Втім, дані дослідження якраз і створюють відповідний історичний та історіографічний контекст для висвітлення його діяльності.

Роботі П. Гудзенка в Архівному управлінні найбільше уваги приділено в монографіях О. Мітюкова “Радянське архівне будівництво на Україні (1917–1973)” та І. Мищака “Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років”. У тій частині книги О. Мітюкова, де висвітлюється період від початку до середини 1940-х рр., П. Гудзенко згадується як один з очільників архівних органів УРСР, що брав участь в організації евакуації архівних матеріалів у перші місяці війни, очолював роботу оперативної групи УДА НКВС УРСР у прифронтовій зоні в 1942–1943 рр., керував архівною системою під час відновлення її діяльності тощо.

Другий розділ згаданого дослідження І. Мищака, що має назву “Архівна справа в Україні в період відбудови (1943–1955 рр.)”, присвячений розкриттю таких аспектів діяльності архівних органів під час війни, як відновлення роботи архівних установ, комплектування та впорядкування архівів, їх науково-інформаційна діяльність, підготовка кадрів ар-

хівістів, відбудова та зміцнення матеріальної бази архівів, повернення документальних матеріалів з-за кордону тощо. При висвітленні цих та інших аспектів автор неодноразово позитивно згадує П. Гудзенка.

Заслуговує на згадку стаття самого П. Гудзенка в одному з номерів Науково-інформаційного бюлетеня Архівного управління за 1958 р., в якій йдеться про діяльність архівістів України в роки війни³. Стаття є водночас і джерельним матеріалом, оскільки містить спогади П. Гудзенка, і науковою працею, тому що спирається на аналітично опрацьовані автором різноманітні джерела. У ній наведено, зокрема, ряд фактів з приводу відрядження П. Гудзенка в Румунію в 1945 р., про які інші джерела не повідомляють.

З нагоди 100-річчя від дня народження вченого силами науковців відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України підготовлено збірник, присвячений ювілею П. Гудзенка. У першій (ювілейній) його частині вміщено біографічний нарис “Пантелеймон Петрович Гудзенко: наукова і науково-організаційна діяльність” за нашим авторством⁴. Там, зокрема, висвітлюється робота П. Гудзенка в роки Великої Вітчизняної війни, але на обмеженому джерельному матеріалі, оскільки при його підготовці не були використані матеріали родинного архіву та переважна частина матеріалів з фондів ЦДАВО України. Цю джерельну лакуну якраз і заповнює дана публікація.

* * *

З початком агресії Німеччини проти Радянського Союзу діяльність архівних установ УРСР підпорядковувалася вимогам воєнного часу: першочерговим завданням стала евакуація документів у глибокий тил, яка відбувалася з липня по вересень 1941 р.⁵ Уже станом на початок липня 1941 р. Архівне управління НКВС УРСР (так із 6 червня 1941 р. став називатися Архівний відділ НКВС⁶) визначило порядок евакуації архівів. Невідкладному й обов’язковому вивезенню підлягали секретні й надсекретні фонди, що мали оперативне значення для НКВС. Наркомат зводив функції архівів до виконання “оперативних і наукових” завдань секретної поліції, тому, як іронічно зауважила П. К. Грімстед, збереження національної спадщини навряд чи входило до цих завдань⁷. До категорії “першочергових для евакуації” було віднесено також джерела з історії революційної боротьби. Тому, беручи до уваги неочікувано стрімке просування частин вермахту вглиб території Радянського Союзу, такі пріоритети евакуації визначили те, що найдавніші й найцінніші українські фонди, зокрема актові книги XVI–XVIII ст., залишились окупантам⁸.

За постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 27 червня 1941 р. усі цінності, які неможливо було вивезти, мали бути знищені. Наприкінці червня відповідні вказівки отримали й архівні установи УРСР. Керую-

Співробітники УДА НКВС УРСР у перші дні після визволення м. Києва від нацистів. Зліва направо: І. І. Кирей, Г. С. Пшеничний, А. Т. Юрченко, П. П. Гудзенко, С. М. Качур, П. І. Павлюк, Л. І. Добровольська, І. П. Олійник, Л. С. Кондаков, Л. В. Белявський. Листопад 1943 р.

чись політичними і вузьковідомчими директивами, керівники архівних органів НКВС наказували знищувати документи і матеріали, які не вдавалось евакуювати. Окрім цього, значна частина документів загинула через вибухи, пожежі, внаслідок поганих умов зберігання у непристосованих для цього приміщеннях⁹.

Заступник начальника Архівного управління П. Гудзенко (посаду начальника до жовтня 1943 р. обіймав М. Шклярів) був одним з головних організаторів робіт з евакуації документів державних архівів УРСР. Очевидно, що ця робота проводилась у вкрай важких умовах. Необхідно було у стислі строки відібрати найважливіші документи (звичайно, з точки зору керівництва НКВС), подеколи навіть під час бомбардувань і артилерійських обстрілів. Цю роботу здебільшого виконували не підготовлені чи навіть малоосвічені люди, що було наслідком довоєнних репресій серед архівістів, а також пояснювалося звичайною нестачею людей у зв'язку з мобілізацією на фронт. Остання обставина ще більше поглибила катастрофу українських архівів. Про все це пізніше сам П. Гудзенко писав так: "З десятків тисяч справ відбиралися тільки найцінніші документи, що вимагало дуже великих зусиль і знань, бо хотілося зберегти хоч до певної міри систематизацію. Людей було мало, працювали переважно жінки або літні чоловіки та інваліди"¹⁰.

У листі П. Гудзенка до Головного архівного управління (далі – ГАУ) НКВС СРСР від 8 серпня 1941 р. підбито деякі підсумки евакуації по областях. Тут ідеться, зокрема, про успішну евакуацію оперативних (!) матеріалів з Києва, Львова, Одеси, Полтави, Сталіно, Станіславова і Чернігова. У той же час Волинському облдержархіву “евакуювати не вдалося нічого – всі матеріали розробки знищені нашими співробітниками”, а от Житомирському облдержархіву матеріали “вивезти не вдалося через ненадання вчасно вагонів”. П. Гудзенко вказує, що виявлення і знищення “непотрібних документів” проводилося згідно з інструкцією ГАУ НКВС СРСР¹¹. Отже, зрозуміло, що українські архівісти, в тому числі П. Гудзенко, мусили виконувати накази центрального архівного керівництва, яке, у свою чергу, виконувало директиви НКВС СРСР.

У рапорті П. Гудзенка від 9 вересня 1941 р., надісланого ним до начальника ГАУ, вказується, що всі матеріали українських архівів, що “не мають оперативного і наукового значення (макулатура), знищені”. Проте, не вдалося евакуювати “основну частину документів держархівів” через відсутність транспорту. В підсумковій доповідній записці від 8 грудня 1941 р. стосовно результатів евакуації українських архівів, відправленій начальником УДА НКВС УРСР М. Шкляровим до І. Нікітінського, начальника ГАУ НКВС СРСР, наголошувалося: “Евакуйований матеріал являє собою найбільш цінні документи, оскільки відправка їх з усіх архівів відбувалась у **вибірковому порядку*** і проводилася під безпосереднім моїм і т. Гудзенка керівництвом, а також начальників архівів”¹².

Отже, М. Шкляров називає головну причину того, чому не було евакуйовано “основну частину документів держархівів”: це не стільки відсутність транспорту (що, безумовно, мало місце), скільки “вибірковий порядок” евакуації документів (власне, це засвідчують цитовані вище слова П. Гудзенка). Дослідник тогочасної історії архівної справи в Україні І. Мищак, аналізуючи причини масової загибелі й знищення документів, на перше місце ставить “неспроможність” радянських архівістів евакуювати переважну частину архівних фондів у тил¹³. Вона була викликана загальним характером німецького “бліцкригу” і непередготовленістю Радянського Союзу до такої війни. Архівні евакогрупи не мали ні часу, ні кадрів, ні транспорту, ні військового захисту від нальотів німецької авіації, щоби провести нормальну евакуацію фондів архівосховищ. Очевидно, що провина в цьому архівістів, передусім їхнього керівництва, була мінімальною. Стосовно іншої причини, яку І. Мищак ставить на друге місце (а ми – на перше! – *В. Д., С. Ю.*), тобто “небажання” евакуювати більшу частину архівних фондів, то його слід віднести на рахунок керівництва НКВС у цілому, а не підпорядкованої наркомату архівної служби.

* Виділено нами. – *В. Д., С. Ю.*

У цифрах результати евакуації виглядають так: до початку жовтня 1941 р. до тилу було вивезено 60 вагонів – близько 6 500 фондів держархівів, 1,5 млн. справ, а також близько 700 тис. справ з фондів партархівів¹⁴. Не було евакуйовано досить велику кількість документів – близько 27 млн. одиниць зберігання і 600 тонн розрізаних документів¹⁵. Усього ж, за роки війни, згідно з офіційними даними (станом на середину 1945 р.), було з різних причин втрачено близько 11,35 тис. фондів обсягом до 46 млн. справ¹⁶.

Архівне управління НКВС УРСР і столичні архіви було спочатку евакуйовано до Харкова (на початку липня)¹⁷, а у вересні 1941 р. – до Златоуста (Челябінська область РРФСР). Із завершенням евакуації у жовтні 1941 р. відбулася реорганізація Архівного управління в Управління державними архівами (УДА) НКВС УРСР¹⁸. Важливим завданням УДА було виявлення і збирання документів періоду Великої Вітчизняної війни. З цією метою циркуляром НКВС УРСР від 16 лютого 1942 р. на начальників управлінь і райвідділів НКВС покладалося завдання разом з представниками архівів забезпечити виявлення, концентрацію й охорону архівних документів, друкованих і періодичних видань, що відображають історію “боротьби радянського народу проти фашистських загарбників”¹⁹.

Задля мобільності дій за останнім напрямком у прифронтовій зоні ще у вересні 1941 р. була створена спеціальна група УДА НКВС УРСР, яка з початку 1942 р. отримала назву оперативної (згодом її інколи для зручності іменували Центральною оперативною групою – ЦОГ, з метою вирізнення серед інших оперативних груп, створених пізніше; ми також називатимемо її саме так). Вона складалася з працівників архівів і чекістів. Її діяльність у 1941 р. і в першій половині 1942 р. поширювалася на неокуповані території України²⁰. Сам П. Гудзенко, який очолював цю групу, свідчив, що тоді діяли дві групи: його (в районі Ворошиловграда) і група П. Павлюка (в районі Харкова). Цікаво, що разом з П. Гудзенком спеціальні завдання виконували такі архівісти, як І. Кірей і майбутня дружина П. Гудзенка – Л. Добровольська (пізніше до них приєдналися О. Безуглий і М. Кравченко), а разом з П. Павлюком працював, зокрема, І. Олійник. Харківська група у жовтні 1941 р. виїхала в евакуацію до Златоуста. Таким чином, як зазначав П. Гудзенко, “з жовтня 1941 р. до липня 1942 р. працювала одна оперативна група Архівного управління”²¹.

У перші місяці роботи опергрупа збирала переважно фронтові газети. Утім, їм траплялись і трофейні документи: наприклад, у січні 1942 р. у районі Лозова – Барвінкове серед документів вермахту була знайдена, зокрема, секретна інструкція за підписом начальника німецького генштабу фон Браухіча “Про боротьбу з радянськими партизанами”, яка була негайно перекладена російською мовою і відправлена до

Москви²². У січні 1942 р. за вказівкою РНК і УДА НКВС УРСР ЦОГ знову була направлена до звільненого (у перший раз) Ворошиловграду (вона прибула туди 4 лютого²³), де спочатку зайнялась організацією роботи архівних установ у прифронтових районах, а надалі – виконанням інших завдань. Діяльністю цієї групи керував П. Гудзенко. Згодом він здійснював загальне керівництво й іншими оперативними групами²⁴. У ряді документів (плани, звіти, тощо) окреслено головні завдання, поставлені перед ЦОГ. Це, зокрема: виявлення і збір документальних матеріалів для використання в оперативних цілях; збір і концентрація документів з історії війни; забезпечення збереження документальних матеріалів державних історичних архівів на території, звільненій від окупантів, тощо²⁵. За планом роботи ЦОГ вона мала організувати також “дочірні” опергрупи для Харківської, Сталінської, Дніпропетровської, Сумської і Полтавської областей²⁶. Станом на весну 1942 р. така група була створена лише для Сталінської області²⁷.

На другий квартал 1942 р. П. Гудзенко (згідно із вказівками керівництва і виходячи з реального стану роботи групи) планував розширення масштабів діяльності ЦОГ²⁸. Передбачалося започаткувати роботу з організації й налагодження діяльності архівних органів у вже звільнених областях і районах УРСР або тих, які ще не були окуповані. Вище архівне керівництво виходило з того, що відступу радянських збройних сил, аналогічного тому, який мав місце у 1941 р., уже не буде, і можна відновлювати і розбудовувати архівну систему в неокупованій частині УРСР. Однак подібні сподівання були передчасними: новий наступ вермахту 1942 р. зруйнував ці плани.

На початку липня 1942 р. у зв'язку з воєнними діями ЦОГ вибула до м. Енгельс, розташованого на р. Волзі²⁹ (тут, до речі, знаходилось УДА НКВС СРСР на чолі з І. Нікітінським). Загалом, оперативна група діяла (враховуючи пересування фронту і відповідні зміни в дислокації) на теренах Південного, Сталінградського, Донського, Воронезького і Першого Українського фронтів³⁰. Підкреслюючи значення ЦОГ у системі архівних органів УРСР воєнного часу, П. Гудзенко зазначав, що група “являлася живою ланкою, що зв'язувала Управління Держархівом УРСР з фронтом, з Україною”³¹.

Отже, в середині липня 1942 р. група прибула до м. Енгельс. Окрім продовження концентрації документів періоду німецько-радянської війни, група проводила евакуацію документів держархівів України з міст Балашова і Сталінграду³² (в останньому знаходились архівні фонди Одеського облдержархіву³³). Виконуючи перше завдання, ЦОГ упродовж 1942 р. збрала 1 761 примірник радянських газет, близько 9,5 тис. примірників брошур, листівок, журналів. У рамках завдань, пов'язаних зі збором матеріалів про війну, ЦОГ виявляла та вивчала трофейні архіви³⁴. Уже протягом 1942 р., окрім газет, співробітники групи збрали

10 тис. документів трофейного походження, у т. ч. інструкції й настанови німецького командування, діловодні матеріали окремих частин і підрозділів вермахту, особисте листування німецьких військовослужбовців, фотодокументи тощо³⁵. Внесок керівника групи у цю справу особливо проявився під час операції ЦОГ на Сталінградському фронті, за участь у якій він отримав у 1945 р. бойову державну нагороду – медаль “За оборону Сталінграда”³⁶. Група виконувала урядове спецзавдання з липня по вересень 1942 р. у м. Сталінграді, а після цього, до лютого 1943 р., – у районі дій Сталінградського і Донського фронтів³⁷. Багато німецьких документів, особливо “аусвайси” (перепустки) були передані для штабів партизанського руху з метою використання в тилу ворога: по них прилітав з Москви спеціальний літак³⁸.

У листопаді 1942 р. у своєму листуванні з начальником УДА НКВС УРСР М. Шкляровим (знаходився у м. Златоусті) П. Гудзенко виступив з низкою ініціатив з приводу планування роботи ЦОГ на 1943 р. Слід взяти до уваги: оскільки заступник начальника, на відміну від начальника УДА, час від часу перебував у м. Енгельсі, де працювало ГАУ НКВС СРСР, він раніше, ніж його безпосередній начальник у Златоусті, отримував нові накази, інструкції тощо³⁹. Тому П. Гудзенко і звернув увагу М. Шклярова на те, що, по-перше, при складанні планів слід обов’язково передбачати виявлення й облік документальних матеріалів для Надзвичайної Державної Комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників і їх посібників і заподіяної ними шкоди громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам і установам СРСР⁴⁰. По-друге, П. Гудзенко виступив з ініціативою стосовно збору даних по всіх областях УРСР і по кожному об’єкту про те, що саме мали на балансі (кількість документальних матеріалів, бібліотечні фонди, обладнання, інвентар, будинки та ін.) архівні органи перед війною. Причому виконання цього завдання, на думку П. Гудзенка, слід було розпочати без зволікань. Ці дані, вважав він, дадуть можливість при звільненні областей України відразу побачити, що залишилося, і “таким шляхом у нас буде повна картина про заподіяні нам збитки для подання цих даних Державній Комісії”⁴¹. По-третє, бажано було б, зазначав П. Гудзенко, якнайшвидше організувати роботу з розробки документів періоду війни, що надходили до Центрального державного історичного архіву (ЦДІА)⁴².

Отримавши листа від М. Шклярова⁴³, який підтримав ініціативи П. Гудзенка, заступник начальника УДА звернувся до безпосереднього керівника з новим посланням, де мотивував і деталізував розділ плану щодо виявлення й обліку документальних матеріалів для Державної комісії. У листі П. Гудзенко запропонував скликати в Златоусті нараду для ґрунтовного складання плану нових завдань⁴⁴. Така нарада була скликана вже у грудні 1942 р. Ще до її проведення П. Гудзенко підго-

тував план роботи ЦОГ на перший квартал 1943 р., де, з-поміж інших, передбачалося виконати й названі вище завдання⁴⁵.

Результати Сталінградської битви вселяли надію в якнайскоріше визволення України, а відтак було необхідно планувати роботу з відновлення радянської архівної системи та відбудови архівного господарства. Прикметно, що П. Гудзенко в одному з офіційних листів (грудень 1942 р.) передбачав: у вересні 1943 р. УДА буде працювати в уже звільненому Києві⁴⁶ (він помилився лише на два місяці!).

Отже, планування на 1943 р. було обговорено 29–30 грудня 1942 р. у м. Златоусті на нараді керівників евакогруп та начальників центральних державних архівів УРСР. У цей час уже було звільнено від ворога значну частину Ворошиловградської, Сталінської і Харківської областей, і необхідно було відновлювати роботу архівних установ⁴⁷. Організація роботи з відновлення архівної мережі, згідно з рішенням наради в січні 1943 р.⁴⁸, була доручена ЦОГ у складі П. Гудзенка і Г. Пшеничного, які наприкінці цього місяця прибули до райцентру Мілове Ворошиловградської області, де й розпочали роботу⁴⁹ (як згадував П. Гудзенко, вони добиралися на попутних машинах, що доставляли на передову боєприпаси)⁵⁰.

У лютому–березні 1943 р. ЦОГ на чолі зі старшим лейтенантом держбезпеки П. Гудзенком налагодила роботу Ворошиловградського облдержархіву, його філіалу в м. Старобельську⁵¹ та ряду районних архівів Ворошиловградської і Харківської областей. Зі звільненням (у перший раз) Харкова 16 лютого група прибула для налагодження архівної роботи і до цього обласного центру⁵². Робота групи проходила у складних умовах: більшість приміщень архівів були зруйновані або вимагали капітального ремонту. Значні труднощі виникали і в доборі кадрів⁵³. Із захопленням вермахтом Харкова вдруге у березні 1943 р. ЦОГ передислокувалася до Чугуєва, а згодом – до Куп'янська⁵⁴.

Досвід роботи групи в ці місяці був узятий до уваги керівництвом НКВС УРСР, яке 23 квітня 1943 р. затвердило «Інструкцію щодо організації роботи органів Управління державними архівами НКВС УРСР

Начальник УДА НКВС УРСР капітан П. П. Гудзенко виступає з доповіддю на Республіканській нараді істориків-архівістів. Київ. 15 травня 1945 р.

Учасники Республіканської наради істориків-архівістів УРСР.
Перший ряд (зліва направо): Побединський, невідомий, Жбанков, Г. Пшеничний,
Г. Ганночко, Педашенко, Л. Гусева, Л. Белявський; другий ряд: Марковський,
В. Стрельников, П. Гудзенко, В. Максаков, П. Павлюк, Ф. Шевченко, І. Олійник.
Київ, 1945 р.

в районах України, звільнених від німецько-фашистських окупантів⁵⁵. У ній визначалися головні завдання відбудови архівного господарства республіки: відновлення діяльності відділів держархівів УНКВС областей, обласних архівів та їхніх філіалів, міських і районних архівів; виявлення і концентрація документів періоду війни; використання архівних матеріалів в оперативних, наукових і агітаційно-пропагандистських цілях; збирання матеріалів про злочини нацистів та надання допомоги місцевим комісіям у складанні відповідних актів⁵⁵.

Перед ЦОГ окремо ставилося завдання виявлення й концентрації документів періоду війни. Група повинна була, зокрема, збирати акти, кіно- і фотозйомки, листування, записи допитів полонених, накази і розпорядження німецького командування, різні документи установ і організацій тощо. Повноваження П. Гудзенка і групи були досить високими, оскільки всі командири військових частин і начальники відділів контррозвідки «СМЕРШ» мали всіляко сприяти роботі групи і передавати їй начальникові всі відповідні документи⁵⁶.

Подальше звільнення території УРСР від окупантів, що відбувалося влітку–восени 1943 р., створило сприятливі умови для відновлення на цих територіях мережі архівних установ. Значна увага приділялася питанню забезпечення збереження матеріалів. На прохання наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного командувачі фронтів, які діяли на

теренах України, видали накази щодо збереження документів⁵⁷. Їхні копії надавалися кожній опергрупі УДА НКВС, що діяла в тій чи іншій звільненій області України. Копію першого такого наказу від 8 вересня 1943 р., виданого командувачем Воронежського фронту О. Ватутіним, отримав і П. Гудзенко⁵⁸.

Наприкінці серпня⁵⁹ ЦОГ УДА розпочала відповідну роботу в м. Харкові; до 15 вересня тут уже почали діяти відділ УНКВС, обласний і десять районних архівів тощо. Тоді ж у Харкові на основі ЦОГ УДА НКВС УРСР та з урахуванням досвіду її роботи було сформовано кілька оперативних груп для відновлення діяльності архівних установ в інших областях республіки⁶⁰. Далі шлях ЦОГ пролягав через Полтаву на Київ⁶¹. 16 листопада 1943 р. її працівники прибули до щойно визволеного Києва, де групу було реорганізовано в УДА НКВС УРСР⁶².

Отже, наприкінці листопада 1943 р. у столиці України розпочало свою роботу УДА НКВС УРСР, виконуючим обов'язки начальника якого з жовтня 1943 р. було призначено старшого лейтенанта держбезпеки П. Гудзенка⁶³ (він став начальником згідно з наказом від 3 січня 1945 р.⁶⁴; у листопаді того ж року йому присвоїли звання майора⁶⁵). Призначення П. Гудзенка начальником УДА, як припускаємо, було наслідком того, що його попередня робота на чолі ЦОГ була досить високо поцінована керівництвом, адже саме завдяки організаторському хисту П. Гудзенка, його вмінню налагоджувати ефективну взаємодію різних служб і людей, енергійності і високій працездатності вдалося виконати ряд важливих завдань, поставлених перед оперативною групою, зокрема: з виявлення, концентрації архівних документів, друкованих та періодичних видань періоду війни; евакуації архівних документів влітку 1942 р.; з відновлення діяльності архівної мережі України в 1943 р.; використання архівних матеріалів в оперативних, наукових і агітаційно-пропагандистських цілях; збирання матеріалів про злочини окупантів тощо. Новими ж завданнями стали такі: відновлення діяльності центральних держархівів республіки та їх подальша реорганізація; реевакуація архівних фондів; повернення вивезених окупантами архівів; відбудова матеріальної бази архівної системи України та ін.

Згідно з планом роботи УДА на перший квартал 1944 р., підписаним виконуючим обов'язки його начальника П. Гудзенком, передбачалося протягом трьох перших місяців року зробити таке: укомплектувати керівним складом відділи центральних і обласних держархівів; вирішити питання зі штатом ЦДІА (окремим пунктом у плані значиться: організувати ЦДІА, тобто підібрати кадри, приміщення, сконцентрувати документи тощо); укомплектувати штат УДА НКВС УРСР; забезпечити відновлення роботи архівних органів у звільнених від окупантів областях УРСР; організувати віднайдення та використання документальних матеріалів для воєнних і народногосподарських потреб; організувати

облік документів та інструктаж працівників відомчих архівів; по лінії роботи науково-видавничого відділу – видати збірник “про окупаційний режим у Харкові”, підготувати збірники “Окупаційний режим німців на Україні” та “Листи радянських громадян з німецької каторги”, написати статтю “Фальсифікація історії України німецькими окупантами та їх посібниками” тощо⁶⁶. Вказаний у плані на перший квартал 1944 р. збірник документів “про окупаційний режим у Харкові”, дійсно вийшов тоді під назвою “Звірства і злочини німецько-фашистських загарбників на Харківщині”⁶⁷, і в його підготовці брав безпосередню участь начальник УДА. Ця книжка, видається, була першою опублікованою працею П. Гудзенка.

Весною 1944 р. відбулася перша від початку війни перевірка комісією ГАУ НКВС СРСР роботи українських архівів (перевіряли, власне, роботу центрального апарату в Києві та центральних архівів)⁶⁸. У травні 1944 р. у Києві була скликана⁶⁹ нарада керівників і наукових співробітників УДА, відділу держархівів УНКВС Київської області і Київського облдержархіву⁷⁰. Промовці наголосили на проблемі з кадрами. Так, П. Павлюк вказав на відсутність більш як половини необхідного для налагодження ефективної роботи керівного і наукового складу. Г. Пшеничний відмітив, що відсутність кадрів відбивається на зборі документальних матеріалів та їхній концентрації. Також гальмувала роботу, за його словами, відсутність транспорту. З проханням допомогти архівістам України кадрами до заступника начальника ГАУ НКВС СРСР С. Кузьміна звернувся П. Гудзенко⁷¹.

31 серпня 1944 р. уряд УРСР видав підготовлену й ініційовану УДА постанову, що передбачала заходи, спрямовані на вирішення багатьох проблем вітчизняної архівної справи, які було порушено на травневій нараді. У постанові, зокрема, йшлося про виділення коштів на будову і капітальний ремонт приміщень архівів, організацію аспірантури при ЦДІА і архівного відділення на історичному факультеті КДУ тощо⁷².

Узявши до уваги пропозицію С. Кузьміна стосовно регулярного проведення виробничих нарад архівістів, УДА організувало протягом 1944 р. десять таких нарад⁷³. На них, зокрема, обговорювалися питання роботи архівів в областях. На кожній нараді виступав П. Гудзенко, який приділяв першочергову увагу питанням покращання роботи місцевих архівів. Загалом, він постійно тримав діяльність архівів України під особистим контролем. На нараді у вересні 1944 р. начальник УДА повідомив присутніх про порушення перед урядом питання про зведення для центральних архівів будинку “недалеко від центру у мальовничій місцевості”. Він також поставив питання стосовно підготовки на історичному факультеті Київського університету 15–20 спеціалістів для роботи в архівних органах⁷⁴ (це було відображено у серпневій по-

станові уряду). У ряді своїх виступів на нарадах П. Гудзенко наголосив: необхідно докласти максимум зусиль до перетворення архівів у науково-дослідні установи⁷⁵.

Архівісти України взяли дійову участь у відбудові міст, заводів, підприємств тощо⁷⁶. У червні 1944 р. УДА навіть провело спеціальну нараду директорів центральних держархівів УРСР і Київського облдержархіву з питань виявлення і використання архівних документів для відбудови Києва і його центральної магістралі – вул. Хрещатик⁷⁷. Необхідну допомогу при відбудові зруйнованих міст, а також об'єктів промисловості України архівні органи надавали й надалі⁷⁸. Як згадує Т. Слюдикова, архівісти “брали участь у відновленні свого міста не тільки пошуками документів для використання їх в народногосподарських цілях, а виходили, як і всі кияни, на Хрещатик розбирати цеглу”⁷⁹.

У грудні 1944 р. у Москві відбулася конференція начальників архівних управлінь і архівних відділів УНКВС республік і областей СРСР, звільнених від загарбників, у якій взяв участь і П. Гудзенко⁸⁰. Він виступив із доповіддю “Досвід роботи по відбудові архівних органів на території УРСР”⁸¹.

Виконуючи завдання зі збору матеріалів про злочини нацистів на території УРСР, архівні установи оприлюднювали результати цієї роботи на сторінках періодичних видань. Так, лише протягом 1944 р. було опубліковано близько 50-ти статей⁸². Велику роботу зі збору документального матеріалу та підготовки його до друку, в тому числі – з історії війни, провадив науково-видавничий відділ УДА, який з грудня 1943 р. очолив колега П. Гудзенка, зокрема і по майбутній роботі в Комісії з історії Великої Вітчизняної війни, Президії АН УРСР та в Інституті історії АН УРСР, Ф. Шевченко⁸³, з яким, за свідченням колег, П. Гудзенко був у найбільш дружніх стосунках. Багато розпоряджень, листів, обіжників та інших матеріалів, що розсилалися УДА як директиви архівним установам на місцях, виходили за підписом П. Гудзенка і Ф. Шевченка. Начальник УДА брав участь у плануванні роботи відділу і в організації його роботи; до того ж, П. Гудзенко очолював Вчену раду при УДА⁸⁴.

Працівники Управління активно готували до публікації збірники документів різноманітної тематики. Так, у списку запланованих до друку видань, датованому червнем 1944 р., значаться такі збірники: “Україна у Вітчизняній війні 1812 р. (10 арк.); “Життя і творчість Т. Шевченка” (20 арк.); “Кирило-Мефодіївське братство” (20 арк.); “Україна напередодні національно-визвольної війни. 1638–1648 рр.” (20 арк.) тощо⁸⁵. Подібна тематика передбачалась і п'ятилітнім планом роботи архівних установ на 1946–1950 рр., що був розроблений УДА і розісланий архівам та нижчим архівним управлінням у вигляді обіжника (від 15 лютого 1946 р., підписано П. Гудзенком і Ф. Шевченком)⁸⁶.

У 1945 р. ГАУ НКВС СРСР ініціювало підготовку тритомного збірника документів “Націоналізація промисловості в СРСР”, у зв’язку з чим П. Гудзенко і Ф. Шевченко доручили начальникам відділів держархівів УНКВС УРСР організувати роботу з виявлення відповідних документів цієї тематики, зняття з них копій і відправлення на адресу УДА⁸⁷. Дану роботу передбачалося завершити у 1947 р.⁸⁸ Саме ця тема (на матеріалах УРСР) пізніше стала предметом докторської дисертації та індивідуальної монографії П. Гудзенка⁸⁹. Таким чином, він, фактично, почав збирати відповідний матеріал для них ще під час роботи на чолі архівних установ України, і суто архівна й археографічна робота згодом органічно перетворилася в дослідну працю з історіописання.

Одними з першочергових завдань архівного будівництва після звільнення України від окупантів були відновлення діяльності центральних державних архівів республіки та їхня реорганізація⁹⁰. У цей період були створені чи відновлені такі архіви, як ЦДАЖР УРСР, ЦДІА УРСР, Центральний державний архів кінофотофонодокументів (ЦДАКФФД) УРСР, їхні філіали у Харкові і Львові. Їх очолили колеги П. Гудзенка – К. Гуслистий (директор ЦДІА в 1944–1945 рр.)⁹¹, В. Стрельський (керівник ЦДІА у 1945–1947 рр.)⁹², О. Юрченко (директор ЦДАЖР; з 1946 р. цей архів очолив майбутній директор Інституту історії АН УРСР А. Скаба)⁹³, Г. Пшеничний (директор ЦДАКФФД у 1943–1978 рр.)⁹⁴ та інші.

Відновлюючи архівну мережу, УДА зіштовхнулося з колосальними труднощами: не було жодного неушкодженого приміщення архівів; не евакуйовані свого часу архівні матеріали, навіть якщо їх не вивезли або не знищили загарбники, в більшості перетворилися на розсип, їх було скинуто з стелажів, перемішано з книгами, газетами тощо (власне, все останнє робили при відступі й самі радянські архівісти, керуючись вказівками керівництва). Війна в багатьох випадках позначилася на умовах зберігання. Зокрема, архівні матеріали часто зберігалися або в не пристосованих для цього приміщеннях або в таких, де через відсутність тривалий час опалення була дуже підвищена вологість, що призводило до враження паперових документів грибком. Щоби запобігти загибелі документів у цьому випадку, керівництво УДА рішуче наголошувало на постійному проведенні всіх можливих заходів для їх урятування, як-от: чищення, просушування, розміщення в кращих приміщеннях тощо⁹⁵. Як зазначав П. Гудзенко у своїй грудневій доповіді 1944 р., лише для приведення в порядок документальних матеріалів, що залишились у київських архівах, “необхідно затратити 654 робочих місяців часу співробітників середньої кваліфікації”⁹⁶.

У своєму дослідженні І. Мищак слушно наголошує, що лише завдяки “вмілим і своєчасним діям архівістів багато документів удалося врятувати від цілковитого знищення”⁹⁷. Так, Київський облдержархів

відновив свою роботу вже на третій день після звільнення міста. За кілька днів листопада 1943 р. архівісти й місцеві жителі зібрали залишки документів цього архіву, що “знаходилися в бліндажах і траншеях, а також були розкидані по всьому подвір’ю Києво-Печерської лаври”⁹⁸. Всі документи було перенесено до сховища і, таким чином, з-під снігу й землі вдалося врятувати майже 30 тис. кг документальних матеріалів⁹⁹.

Загалом, завдяки наполегливій і копіткій діяльності архівістів України, яку організовувало і якою керувало УДА, на території, звільненій від окупантів, вдалось урятувати понад 25 млн. справ¹⁰⁰. Утім, остання цифра (її названо у звіті УДА за 1945 р.), можливо, включає в себе взагалі всі справи, що зберігалися тоді в архівах УРСР, адже в пізнішій публікації П. Гудзенко вказував, що станом на 1 січня 1945 р. було зібрано близько п’ятсот тисяч справ і понад триста тонн документального розсипу¹⁰¹.

Нестача кваліфікованих кадрів значно ускладнювала роботу з упорядкування архівних фондів: на 1 січня 1944 р. в усіх (!) архівних установах УРСР налічувалося лише 285 працівників¹⁰². А тому навіть начальник УДА брав особисту участь у розбиранні та систематизації архівних документів у Києві. На ряді фотознімків з фондів ЦДАКФФД України видно, як під час процесу розбирання архівних фондів начальник УДА приймає і передає далі теки з документами. Співробітники архівів доволі часто працювали допізна або взагалі – по ночах, а у щойно звільненому від окупантів місті діяв режим військового стану. У зв’язку з цим навіть довелося звертатися до коменданта Києва з проханням видати їм перепустки для вечірнього чи нічного пересування містом¹⁰³. Для перевезення документів іноді не було можливості знайти автотранспорт, і це змушувало начальника УДА вести відповідне листування з керівництвом НКВС¹⁰⁴. П. Гудзенко зазначав у своїй доповіді в грудні 1944 р., що через відсутність транспорту доводилося переміщувати матеріали вручну, взимку використовувати санки, влітку – візки. Саме таким чином було зібрано матеріали в більшості архівів¹⁰⁵.

Відновлення діяльності архівних установ у кожному випадку слід було розпочинати з пошуку приміщень та закріплення їх за архівами¹⁰⁶. Перед урядом було порушено питання щодо забезпечення хоча б центральних архівів відповідними приміщеннями¹⁰⁷. П. Гудзенко особисто звернувся до московських архітекторів з проханням допомогти в проектуванні спеціального будинку для центральних українських архівів¹⁰⁸.

У процесі концентрації документів переміщувалися сотні тисяч справ, обладнувалися стелажми архівосховища¹⁰⁹. Відновлення нормальної роботи архівних установ подеколи залежало лише від підключення електроенергії, але домогтися цього було непросто. І знову до вирішення справи підключався начальник УДА¹¹⁰. Деякі архіви створювалися заново, зокрема повністю, з “нуля”, – ЦДАКФФД¹¹¹. Із травня

1944 р. УДА і місцеві державні архіви зазнали реорганізації, зокрема в управлінні почали діяти нові відділи. Проводилася копінг робота з відновлення діяльності (а також реорганізації) відомчих архівів¹¹² тощо.

Серед основних завдань УДА в 1945 р., як вказується у звіті, були такі: пошук і повернення до держархівів УРСР документальних матеріалів, вивезених окупантами за кордон; реєвакація архівів з тилу; проведення робіт з використання документальних матеріалів у оперативнo-чекістських, військових, народногосподарських і науково-видавничих цілях; комплектування архівних органів кадрами і підвищення кваліфікації співробітників тощо¹¹³.

Отже, важливим напрямком роботи УДА були реєвакація архівних фондів зі сходу СРСР та їх розміщення в архівних установах України. Насамперед були реєвакуйовані держархіви зі Златоустівської евакогрупи, де перебували матеріали УДА, центральних держархівів УРСР тощо. Тут знаходилося близько 25 вагонів архівних документів, значну частину яких повернули в Україну вже 1944 р. Повернення архівних фондів інших евакогруп у зв'язку з нестачею транспорту затягнулося на кілька років. Керівництво УДА, як зазначає І. Мищак, неодноразово зверталось до різних урядових інстанцій з проханням прискорити повернення архівних документів, але це не давало бажаних результатів. Лише із закінченням війни реєвакацію вдалося завершити¹¹⁴. Це відбулося на початку 1946 р. – було повернуто 1,5 млн. справ найважливіших фондів державних архівів УРСР¹¹⁵. Начальник УДА, як зазначає Н. Платонова, спираючись на матеріали особової справи П. Гудзенка, брав особисту участь у практичному розбиранні та систематизації реєвакуйованих документів¹¹⁶.

Величезну кількість архівних матеріалів було вивезено окупантами. Серед пунктів призначення, до яких потрапляли українські архівні фонди, були тридцять міст і містечок Німеччини, Польщі, Чехословаччини, Румунії, Угорщини, Австрії. З цих країн і потрібно було повертати архіви, чим уже з 1944 р. зайнялось УДА¹¹⁷. Все це достатньою мірою описано в науковій літературі, а тому детальніше зупинимось лише на діяльності П. Гудзенка.

Керуючи всією роботою з повернення документів, П. Гудзенко водночас брав безпосередню участь у розшуку і поверненні вивезених українських архівів: у січні–березні 1945 р. він перебував у відрядженні в Румунії з метою, як зазначено у відповідній анкеті, “пошуку і повернення в СРСР документальних матеріалів, вивезених окупантами”¹¹⁸ або ж, як зазначено у посвідченні відряджуваного, виданого Союзною контрольною комісією (СКК) в Румунії, – з метою “виявлення, приймання і організації відправки архівних матеріалів, вивезених з СРСР”¹¹⁹.

У Румунію він був відряджений за розпорядженням НКВС країни, насамперед із завданням розшукати і відправити до СРСР докумен-

тальні матеріали адміністративних органів діючого під час окупації румунського губернаторства “Трансністрія”. До Румунії окупанти вивезли архіви з Одеси, Чернівців і Кишинєва¹²⁰. Для повернення зазначених архівів до цієї країни було відряджено оперативну групу ГАУ НКВС СРСР на чолі із заступником начальника С. Кузьміним; саме до її складу входив представник УДА НКВС УРСР П. Гудзенко¹²¹. Головний архівіст України побував у таких містах Румунії, як Бухарест, Крайова, Тімішоара та ін., де й віднайшлися фонди українських і молдавських архівів¹²². Документи губернаторства “Трансністрія” були розшукані в Карпатах поруч зі станцією Валеа-Садулуй (в документах та літературі зустрічаються й інші транскрипції передавання назви цієї станції, наприклад – Валеар-Сатулуй тощо) повіту Долж.

Як свідчать архівні документи і згадував сам П. Гудзенко, справа розшуку і вивезення документів з Румунії виявилася непростою. Місцеві чиновники всіляко протидіяли радянським архівістам. Міністерство юстиції країни навіть видало розпорядження про те, щоби відповідні органи на місцях не передавали документів для вивезення до Радянського Союзу¹²³. Голова ліквідаційної комісії губернаторства “Трансністрія” Петреску заявив П. Гудзенку, що не має уявлення, де знаходяться ці документи¹²⁴. Їх розшукували за допомогою радянської фронтової розвідки і рядових бійців румунської армії (П. Гудзенко згадував у статті 1958 р. ще й про румунських робітників)¹²⁵. За усними спогадами колег П. Гудзенка, радянським архівістам іноді доводилося навіть вдаватися до банальних “подарунків” румунським чиновникам, щоби прискорити пошуки. Врешті, документи губернаторства були знайдені в бліндажах і бомбосховищах поблизу вже згадуваної залізничної станції Валеа-Садулуй (з рум. – “Долина Садів”)¹²⁶.

Архів губернаторства загальною кількістю 12 вагонів¹²⁷ (чи 10?)¹²⁸ було вивезено до Одеси. За ці дії місії П. Гудзенка прем’єр-міністр Румунії Н. Радеску 24 лютого 1945 р. відправив ноту протесту до СКК, вимагаючи повернення архіву губернаторства до Бухареста з метою завершення справ з його ліквідації¹²⁹. Як зауважував П. Гудзенко, в той час СРСР вимагав компенсації від Румунії за вчинені нею збитки і саме в документах губернаторства були докази цього. Нота Радеску не мала наслідків, оскільки в той же день в Бухаресті сталася революція і новий, “народний” прем’єр П. Гроза вже не вимагав повернення архіву¹³⁰.

Разом з перекладачем Т. Малиновським П. Гудзенко домагався повернення також і молдавських архівних документів (зокрема, з фондів Кишинівського державного архіву)¹³¹. У м. Крайова радянським архівістам протидіяли голова апеляційної судової палати і голова місцевого трибуналу. Довелося звертатися за допомогою до уповноваженого СКК по даній провінції¹³². Останній дав цим посадовим особам вказівку видати молдавські документальні матеріали¹³³, які знаходилися в підвалах

будинків палати і трибуналу м. Крайова¹³⁴. Лише в с. Бібештах були вилучені архівні документи загальною кількістю 6 вагонів¹³⁵ (тут матеріали зберігались у місцевій церкві), які відправили до Молдавії.

У Румунії були знайдені також матеріали сигуранци всіх повітів Бессарабії і Буковини, які також відправили до Одеси (2 вагони)¹³⁶. Загалом 1945 р. до Одеського облдержархіву було передано десять вагонів документальних матеріалів, до Ізмаїльського – два вагони. Чернівецький облдержархів отримав 10 тонн документів¹³⁷. Таким чином з Румунії було повернуто 54 вагони архівних документів, що належали УРСР і Молдавській РСР¹³⁸ (з доповіді П. Гудзенка на травневій нараді архівістів УРСР 1945 р. стало відомо, що в Україну з Румунії було повернено понад 20 вагонів¹³⁹).

Працівники архівних установ, займаючись опрацюванням документів губернаторства “Трансністрія”, встановили кількість вивезених румунськими окупантами майна та продуктів харчування¹⁴⁰. П. Гудзенко взяв під особистий контроль роботу архівістів над розробленням документів губернаторства¹⁴¹. Відповідні матеріали передавалися до СКК у Румунії, від якої архівні органи УРСР отримали подяку за проведену роботу¹⁴². Утім, у вересні 1945 р. у зв’язку з перемогою в Румунії “народної революції” радянський уряд вніс поправки в попередні угоди з приводу репарацій і архівні органи УРСР отримали припис стосовно припинення подальшого розроблення архіву губернаторства¹⁴³.

Узагальнюючи досвід роботи з повернення документальних матеріалів, П. Гудзенко під час травневої наради українських архівістів 1945 р. висловив ряд слушних думок щодо цього, оскільки діяльність у даному напрямку тривала¹⁴⁴.

Такими були основні віхи діяльності в роки війни одного з очільників (а з листопада 1943 р. – керівника) архівних органів УРСР. Наявні джерела свідчать, зокрема, про досить ефективну роботу ЦОГ на чолі з П. Гудзенком у прифронтовій зоні. Керівництво П. Гудзенка архівними органами УРСР частково припало на останні роки війни, коли розпочалося відновлення архівної системи, що відбувалось у вкрай важких умовах розрухи, нестачі матеріальних ресурсів, харчів і одягу для архівістів тощо. Завдяки наполегливості та енергійності, організаторським здібностям та якостям господаря П. Гудзенко зумів налагодити ефективну роботу з відновлення архівної системи, забезпечити умови для її подальшого вдосконалення (звісно – в межах і в сенсі, запрограмованих політикою компартії), поступу налагодження процесу реєвактуації архівів з тилу. Саме в період його керівництва розпочалося становлення, після розгрому 1930-х рр., наукової роботи архівних органів, зокрема – археографічної. Організаційні й наукові ініціативи, що виходили безпосередньо від П. Гудзенка, були завжди спрямовані як на підвищення

результативності діяльності архівних установ, так і поліпшення умов життя і праці їхніх співробітників.

¹ Див.: Вітальний лист від колективу співробітників Інституту історії АН УРСР з нагоди 89-річчя від дня народження П. Гудзенка. – Арк. 1 зв.; Адрес з нагоди 80-річчя від дня народження П. Гудзенка // Родинний архів О. П. і В. М. Бахарєвих.

² Див.: *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні (1917–1973). – К.: Наукова думка, 1975. – С. 7, 120, 143, 161, 171; *Грімстед П. К., Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – К.: ПУ АН УРСР, 1991. – С. 11–12; *Грімстед П. К.* “Празькі архіви” у Києві та Москві. Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. – К.: Держкомархів України, 2005. – С. 38, 39, 79–82, 120, 124, 145, 222, 234; *Мищак І. М.* Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. (Історичний нарис). – К.: НБУ ім. В. І. Вернадського, 2006. – 188 с. тощо.

³ *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни // Науково-інформ. бюлетень Архівного управління УРСР. – 1958. – № 2. – С. 30–42.

⁴ *Даниленко В., Юсов С.* Пантелеймон Петрович Гудзенко: наукова і науково-організаційна діяльність // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. статей на пошану П. П. Гудзенка / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: ПУ НАН України, 2007. – Вип. 12. – С. 5–60.

⁵ *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 256.

⁶ Там само. – С. 256.

⁷ *Грімстед П. К., Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни... – С. 12–13.

⁸ Див.: Там само. – С. 11; Нариси архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Матяш та К. Климової. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська Академія”, 2002. – С. 445–446.

⁹ Нариси архівної справи в Україні. – С. 445–446; *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 137.

¹⁰ *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 31.

¹¹ *Грімстед П. К., Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни... – С. 12.

¹² ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2313. Вказівки УДА НКВС СРСР та доповідні записки до Управління про евакуацію архівних документів з України та їхню розробку. 8 грудня 1941 р. – 21 грудня 1942 р., арк. 1.

¹³ *Мищак І. М.* Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 149.

¹⁴ *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 138; *Мищак І. М.* Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 35.

¹⁵ *Копылова О.* К проблеме сохранности Государственного архивного фонда СССР в годы Великой Отечественной войны // Советские архивы. – 1990. – № 5. – С. 38.

¹⁶ *Мищак І. М.* Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 47.

¹⁷ Удостоверение, выданное зам. начальника Архивного управления НКВД УССР П. П. Гудзенко в связи с направлением в г. Харьков по новому месту пребывания Архивного управления. 8 июля 1941 г. Арк. 1 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx.

¹⁸ *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 136, 142–143.

¹⁹ Нариси архівної справи в Україні. – С. 446–447.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2568, арк. 35; *Павлюк П.* Архіви України в роки Великої Вітчизняної війни // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УРСР. – 1948. – № 2. – С. 12. П. Павлюк називає оперативну групу Центральною, але на звороті фотодокументів вона згадується як Перша. – Див., напр.: ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0–194799.

²¹ *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 32.

²² Там само. – С. 33; [П. П. Гудзенко]. Краткая справка об участии в Великой Отечественной войне. – Арк. 1 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx. Див. також: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 99. Материалы Республиканского совещания начальников архивных отделов УНКВД и директоров центральных и областных госархивов УССР и их филиалов, состоявшегося 15–18 мая 1945 г. в г. Киеве. 2 января 1945 г. – 28 мая 1945 г. – Арк. 28–29; Там само, оп. 1, спр. 2568, арк. 36 тощо.

²³ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2319. Звіт про роботу за 1941 р. і план роботи УДА НКВС УРСР на 1942 р.; Звіти про роботу оперативної групи у Ворошиловграді та архівних установ Ворошиловградської, Харківської і Сталінської областей за 1942 р. і I квартал 1943 р. 5 лютого 1942 р. – 4 січня 1943 р. – Арк. 62.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2313, арк. 26–27; Там само, оп. 5-л, спр. 27. Отделение кадров. Списки и характеристики сотрудников Архивных органов МВД УССР, которые представлялись к правительственным наградам. Апрель 1948 г. – 15 декабря 1948 г. – Арк. 13; *Платонова Н.* Гудзенко Пантелеймон Петрович. – С. 64.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2319, арк. 28, 28-е, 28-и; [П. П. Гудзенко]. Краткая справка об участии в Великой Отечественной войне. [Машинопис із правками та автографом особистого підпису автора]. – Арк. 1 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2319, арк. 28.

²⁷ Там само, арк. 28-г.

²⁸ Там само, арк. 28-и.

²⁹ Командировочное удостоверение П. П. Гудзенко от 7 июля 1942 г. в связи с переездом оперативной группы Архивного управления НКВД УССР в г. Энгельс. – Арк. 1 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx. Нариси архівної справи в Україні. – С. 446–447.

³⁰ НА ПУ, ф. 1, оп. 3-01, спр. 1446, арк. 5.

³¹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2568, арк. 37.

³² Там само, спр. 2319, арк. 68.

³³ *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 33.

³⁴ Див.: Гудзенко Пантелеймон Петрович: [Некролог]. – С. 157.

³⁵ *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 141–142.

³⁶ НА ПУ, ф. 1, оп. 3-01, од. зб. 1446, арк. 4 зв.

³⁷ Копія довідки від 21 червня 1945 р., виданої П. Гудзенку відділом кадрів НКВС УРСР, що надає право на отримання медалі “За оборону Сталинграда”. – Арк. 1 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx.

³⁸ [П. П. Гудзенко]. Краткая справка об участии в Великой Отечественной войне. – Арк. 2 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx.

³⁹ Див., напр.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2319, арк. 82 зв.

⁴⁰ Там само, арк. 73.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само, арк. 73 зв.

⁴³ Там само, арк. 83.

⁴⁴ Там само, арк. 82–82 зв.

⁴⁵ Там само, арк. 84.

⁴⁶ Там само, арк. 86.

⁴⁷ *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 144.

⁴⁸ Удостоверение П. П. Гудзенко от 12 января 1943 г., выданное отделом кадров НКВД УССР в связи с направлением на освобожденную от противника территорию Украины для выполнения специальных заданий. – Арк. 1 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx.

⁴⁹ *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 144.

⁵⁰ *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 33.

⁵¹ Удостоверение П. П. Гудзенко от 15 марта 1943 г., выданное отделом кадров НКВД УССР в связи с направлением возглавляемой им группы сотрудников НКВД для выполнения специального задания в г. Старобельск. – Арк. 1 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx.

⁵² *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 34–35.

⁵³ *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 144–145; *Мищак І. М.* Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 37–38.

⁵⁴ *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 35.

⁵⁵ *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 145.

⁵⁶ Удостоверение П. П. Гудзенко от 25 августа 1943 г., выданное секретариатом НКВД УССР в связи с предоставлением ему права на выявление и концентрацию документов периода Отечественной войны советского народа. – Арк. 1 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx.

⁵⁷ *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 36.

⁵⁸ З наказу О. Ватутіна військам від 8 вересня 1943 р. [Фрагмент з копії наказу, переписаний П. Гудзенком]. – Арк. 1–1 зв. // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx. Див. також: *Пількевич С. Д.* 40 років радянського архівного будівництва // З історії архівного будівництва на Україні. Зб. статей, присвячений 40-річчю радянського архівного будівництва на Україні. – Х.: Харківоблвидав, 1958. – С. 14.

⁵⁹ Див.: Удостоверение П. П. Гудзенко от 13 августа 1943 г., выданное НКВД УССР в связи с направлением на освобожденную от противника территорию Украинской ССР для выполнения специальных заданий. – Арк. 1 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx.

⁶⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2568, арк. 37; *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 145; *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 37.

⁶¹ *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 37.

⁶² *Павлюк П.* Архіви України в роки Великої Вітчизняної війни. – С. 13.

⁶³ НА ПУ, ф. 1, оп. 3–01, од. зб. 1446, арк. 3 зв.; Службова записка в. о. Начальника Управління держархівами НКВС УРСР Начальнику Управління держархівами НКВС СРСР про присвоєння спецвань керівникам архівних установ. [Київ, 23 грудня 1943 р.] // Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки. – С. 256.

⁶⁴ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 5-л, спр. 4. Списки личного состава Управления Государственными архивами НКВД УССР и Центральных Госархивов, г. Киев. Переписка с ОКА НКВД УССР по вопросу учета кадров. 3.01.1945 – 26.12.1945 гг. – Арк. 1.

⁶⁵ Там само, оп. 5 а, спр. 7. Статистические отчеты по Архивным органам УССР за 1946 г. Сведения о сотрудниках. 22.01.1946 – 6.12.1946 гг. – Арк. 3а.

⁶⁶ План роботи Управління держархівами НКВС УРСР на перший квартал 1944 р. [Київ, 6 січня 1944 р.] // Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки. Вип. 10: “Істину встановлює суд історії”. Збірник на пошану Ф. П. Шевченка / Відп. ред. Г. Боряк. – Том 1. Джерела. – К.: Державний комітет архівів України, 2004. – С. 258–260.

⁶⁷ Звірства і злочини німецько-фашистських загарбників на Харківщині. Збірник документів. [Підг.: П. П. Гудзенко та ін.; заг. ред. В. І. Стрельський] – К. – Х.: Укрдержвидав, 1944. – 56 с.

⁶⁸ Див.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 95. Протоколы производственного совещания и материалы к ним, материалы республиканского совещания. Май 1944 г. – 1945 г. – Арк. 25.

⁶⁹ Там само, арк. 20.

⁷⁰ Там само, арк. 18.

⁷¹ Там само, арк. 21, 26, 27.

⁷² *Мищак І. М.* Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 60, 80 та ін.

⁷³ Див.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 95, арк. 22, 37, 45, 51, 56, 58, 66, 70, 75, 78.

⁷⁴ Там само, арк. 56–56, зв.

⁷⁵ Див., напр.: Там само, арк. 75 зв.; Див. також: Обіжник Управління держархівами НКВС УРСР і науково-видавничого відділу начальника обласних відділів Держархівів УНКВС і начальника облдержархівів про видання документальних збірників. [Київ, січень 1945 р.] // Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки. – С. 283–285.

⁷⁶ Див., напр.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2568, арк. 71–73; *Мищак І. М.* Архівна справа в Україні середини 1940-х – середина 1960-х років. – С. 76–77.

⁷⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2568, арк. 71.

⁷⁸ Там само, оп. 7, спр. 104, арк. 10–10 зв.

⁷⁹ Див.: *Слюдикова Т.* Архівні спогади. Рукопис. Зберігається в особистому архіві Т. Б. Слюдикової.

⁸⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 99, арк. 123.

⁸¹ Там само, оп. 1, од. зб. 2568. Доповідь начальника УДА НКВС УРСР “Досвід роботи по відбудові архівних органів на території УРСР”. Грудень 1944 р. 94 арк.

⁸² *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 152.

⁸³ *Апанович О.* Федір Павлович Шевченко. Історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина: спогади та історіографічний аналіз. – К.: ПУ НАНУ, 2000. – С. 14; *Пинчук Ю.* Шевченко Федір Павлович // Українські історики ХХ ст.: Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – Вип. 2. Ч. 1. – К. – Львів: ПУ НАНУ, 2003. – С. 353; *Батурина С. Ф.* Шевченко – історик-архівист // Отечественные архивы. – 2006. – № 4. – С. 19–28.

⁸⁴ Див., напр.: Запрошення члену вченої ради при начальникові Управління держархівами НКВС УРСР А. Д. Ярошенку на засідання Вченої ради. [Київ, 28 листопада 1944 р.] // Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки. – С. 279.

⁸⁵ Список збірників документів, запланованих до видання Управлінням державних архівів НКВС УРСР. [Київ, червень 1944 р.] // Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки. – С. 266; План видання збірників архівних документів Центрального державного історичного архіву на 1945–1949 рр. [Київ, 1 червня 1944 р.] // Там само. – С. 268–269.

⁸⁶ Обіжник Управління держархівами НКВС УРСР і науково-видавничого відділу УДА начальникам відділів Держархівів УНКВС, директорам центральних та обласних держархівів УНКВС про наукову роботу архівів. [Київ, 15 лютого 1946 р.] // Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки. – С. 320–324.

⁸⁷ Обіжник Управління держархівами НКВС УРСР і науково-видавничого відділу УДА начальникам відділів Держархівів УНКВС про підготовку збірника документів “Национализация промышленности в СССР”. [Київ, 27 жовтня 1945 р.] // Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки. – С. 301–303.

⁸⁸ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 104, арк. 44.

⁸⁹ *Гудзенко П. П.* Соціалістична націоналізація промисловості в Українській РСР. 1917–1920 рр. – К.: Наукова думка, 1965. – 300 с.

⁹⁰ Див., напр.: *Мищак І. М.* Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 39.

⁹¹ *Одинока Л.* Гуслистий Кость Григорович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник: У 3-х вип. – Вип. 2: 1940–1960-ті рр. – С. 69.

⁹² *Стрельський Г.* Стрельський Вячеслав Ілліч // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник: У 3-х вип. – Вип. 2: 1940–1960-ті рр. – С. 207.

⁹³ *Пиріг Р. Я.* Андрій Данилович Скаба // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. – С. 335.

⁹⁴ *Базанова О.* Пшеничний Гордій Семенович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник: У 3-х вип. – Вип. 2: 1940–1960-ті рр. – С. 170.

⁹⁵ Див., напр.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 95, арк. 47.

⁹⁶ Там само, оп. 1, спр. 2568, арк. 20.

⁹⁷ *Мищак І. М.* Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 38.

⁹⁸ Там само.

⁹⁹ Там само.

¹⁰⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 104. Отчеты по управлению гос-архивами НКВД УССР. 17 января 1946 г. – 18 марта 1946 г. – Арк. 33.

- ¹⁰¹ Гудзенко П. Історики-архівисти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 38–39.
- ¹⁰² Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 150.
- ¹⁰³ Див., напр.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1-л, спр. 140. Переписка с НКВД УССР, евакогрупами, госархивами по хозяйственным и административным вопросам в 1943–1944 гг. 4 июня 1943 г. – 18 января 1945 г. – Арк. 46.
- ¹⁰⁴ Див., напр.: Там само, арк. 30, 33, 35.
- ¹⁰⁵ Там само, оп. 1, спр. 2568, арк. 48.
- ¹⁰⁶ Див., напр.: Мищак І. М. Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 40.
- ¹⁰⁷ Див., напр.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 95, арк. 21.
- ¹⁰⁸ Там само, оп. 1, спр. 2577, арк. 17.
- ¹⁰⁹ Див., напр.: Мищак І. М. Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 40.
- ¹¹⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1-л, спр. 140, арк. 34.
- ¹¹¹ Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 147.
- ¹¹² ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2430, арк. 80–85.
- ¹¹³ Там само, оп. 7, спр. 104, арк. 1–2; Там само, спр. 96. Планы работы УГА. Январь 1945 г. – 13 октября 1945 г. 35 лл.
- ¹¹⁴ Мищак І. М. Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 43.
- ¹¹⁵ Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 160.
- ¹¹⁶ Платонова Н. Гудзенко Пантелеймон Петрович // Українські архівисти: Біобібліографічний довідник: У 3-х вип. – Вип. 2: 1940–1960-ті рр. / Упор.: Т. В. Портнова. – К.: Держкомархів України. УДНДІАСД, 2002. – С. 64.
- ¹¹⁷ Див., напр.: Мищак І. М. Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 44–46.
- ¹¹⁸ НА ПУ, ф. 1, оп. 3–01, од. зб. 1446, арк. 30.
- ¹¹⁹ Див., напр.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 57. О возвращении документальных материалов, вывезенных в Румынию. 16 марта 1945 г. – 2 октября 1945 г. – Арк. 47–48.
- ¹²⁰ Гудзенко П. Історики-архівисти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 39.
- ¹²¹ Там само. – С. 39; Мищак І. М. Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 44.
- ¹²² НА ПУ, ф. 1, оп. 3–01, од. зб. 1446, арк. 7; Гудзенко П. Історики-архівисти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 40.
- ¹²³ Гудзенко П. Історики-архівисти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 40.
- ¹²⁴ [П. П. Гудзенко]. Краткая справка об участии в Великой Отечественной войне. – Арк. 3 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревих.
- ¹²⁵ Гудзенко П. Історики-архівисти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 40.
- ¹²⁶ Лист П. П. Гудзенка до Т. Й. Малиновського. 7 травня 1980 р. – Арк. 1 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревих. Гудзенко П. Історики-архівисти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 40–41.
- ¹²⁷ Нариси архівної справи в Україні. – С. 461.
- ¹²⁸ Гудзенко П. Історики-архівисти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 41. Порівн.: Мищак І. М. Архівна справа в Україні середини 1940-х – середини 1960-х років. – С. 44.

¹²⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 57, арк. 62; Нота прем'єр-міністра Румунії Радеску Союзній контрольній комісії від 24 лютого 1945 р. Копія. – Арк. 1 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx.

¹³⁰ [П. П. Гудзенко]. Краткая справка об участии в Великой Отечественной войне. – Арк. 4 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx. *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 41.

¹³¹ Див., напр.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 57, арк. 3; *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 40–41.

¹³² Лист П. П. Гудзенка до Т. Й. Малиновського. – Арк. 1–2 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx. *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 40.

¹³³ Копії вказівок уповноваженого СКК у Румунії підполковника Ворошилова від 9 лютого 1945 р. Спогади П. П. Гудзенка про вилучення в Бібештах молдавських архівних документів. – Арк. 1 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx.

¹³⁴ *Гудзенко П.* Історики-архівісти в дні Великої Вітчизняної війни. – С. 40.

¹³⁵ Копії вказівок уповноваженого СКК у Румунії підполковника Ворошилова від 9 лютого 1945 р. Спогади П. П. Гудзенка про вилучення в Бібештах молдавських архівних документів. – Арк. 2 // Родинний архів О. П. і В. М. Бахаревиx.

¹³⁶ Нариси архівної справи в Україні. – С. 461.

¹³⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 104, арк. 5.

¹³⁸ *Грімстед П. К., Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – С. 23.

¹³⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 99, арк. 32.

¹⁴⁰ Див., напр.: Там само, спр. 90, арк. 10.

¹⁴¹ Там само, оп. 7, спр. 90. Переписка и другие материалы по вопросу реэвакуации документальных материалов быв. Губернаторства “Транснистрия” из Румынии и о размещении, упорядочении, разработке и использовании док. материалов в госархивах УССР. – Арк. 7.

¹⁴² Там само, спр. 104, арк. 35.

¹⁴³ Там само, спр. 90, арк. 56.

¹⁴⁴ Там само, спр. 99, арк. 34.

Danylenko V., Yusov S.

**Panteleimon Hudzenko, Archivist,
Specialist in Early Texts Studies, Historian:
Activities in 1941–1945 in the Context
of Operation of Archival Bodies of Ukrainian SSR**

The article provides a detailed activity research of P. Hudzenko (1907–1994), a Ukrainian archivist, specialist in early text studies, historian, one of the founders of Ukrainian archival system, over the 1941–1945 period. A special emphasis is made on his role in arranging evacuation of archival documents at the very beginning of the war, organizing work of the operational group of the Directorate for NKVS State Archives of Ukrainian SSR on the front-line area (1942–1943), reactivation of the archival system within the reconstruction period (1943–1945), returning of archival documents removed by the occupants.